

## نقش گردشگری در اقتصاد روستایی (نمونه موردی: دهستان میان فضل شهرستان نیشابور)

نجمه بهاری: فوق لیسانس جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه آزاد مشهد

### چکیده

امروزه صنعت گردشگری به عنوان صنعتی پویا و فراگیر، همه ارکان وجودی یک جامعه و سیستم جهانی را در بر گرفته است. توریسم از بزرگترین صنایع دنیا و وابسته به بخش عمده ای از اقتصاد جهانی، پدیده ای است که از تحرک بالایی در تغییرات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و محیطی برخوردار است. تحقیق حاضر به بررسی نقش گردشگری روستایی در توسعه پایدار دهستان فضل شهرستان نیشابور پرداخته است. تحقیق از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش توصیفی - تحلیلی است. این پژوهش از دو روش کتابخانه ای و میدانی (پرسشنامه، مصاحبه و...) به عنوان ابزار اصلی در جمع آوری اطلاعات استفاده شده است. حضور گردشگران در منطقه نتوانسته باعث توسعه اقتصادی در دهستان فضل شود. همچنین حضور گردشگران به محیط زیست منطقه آسیب رسانده و سبب بروز آلودگی صوتی، آلودگی آب، هوا و آلودگی خاک شده است. که این امر خود نشانی از عدم دستیابی به توسعه پایدار اقتصادی و زیست محیطی است.

کلمات کلیدی: دهستان فضل، گردشگری، اقتصاد روستایی، شهرستان نیشابور

## مقدمه

تنوع بخشی به اقتصاد، بالا بردن شاخصهای توسعه انسانی، مشکلات ناشی از صنعتی شدن و آلودگی بیش از حد استاندارد شهرها بویژه شهرهای بزرگ، مهاجرت‌های روستایی، افزایش بهره‌وری و کارآمدی نیروی انسانی، اشتغال زایی، تعامل فرهنگها و گفتمانها، حفظ محیط زیست و در مجموع توسعه پایدار از دغدغه‌هایی است که جهان امروز با آن روبه‌رو است. هر یک از کشورها در هر سطحی از توسعه در تلاشند که پاسخ لازم به دغدغه‌های مذکور را بیابند. در این میان، کشورهای آسیای شرقی به متنوع سازی اقتصاد روی آورده‌اند و می‌خواهند خود را از اقتصاد تک‌پایه‌های برهاند در جستجوی شناخت راههای آن یا خلق راهها و روشهای جدیدند. یکی از این روشها گردشگری است که اغلب کشورها بویژه کشورهای آسیای شرقی که به لحاظ موقعیت مکانی از این مزیت برخوردارند، آن را در برنامه‌های توسعه ملی خود گنجانده‌اند تا از این طریق بتوانند فرایند توسعه ملی خود را سرعت بخشند. سکونتگاههای روستایی، بخصوص در کشورهای جهان سوم که نزدیک به ۱/۲ جمعیت این گونه کشورها را در خود اشتغال، پایین بودن سطح بهره‌وری در بخش کشاورزی، فقدان یا کمبود زیرساخت‌های رفاهی و خدماتی و ... مواجهند. این در حالی است که تعداد قابل توجهی از این گونه سکونتگاهها به لحاظ موقعیت مکانی و داشتن عناصر مهم جذب گردشگر، مانند مناظر طبیعی، آثار باستانی، تنوع اقلیمی، آداب و سنن اجتماعی و ... زمینهای مناسبی برای توسعه فعالیتهای گردشگری دارند.

در این میان، سکونتگاههای روستایی کشور ما نیز با مسائل و مشکلات فوق درگیرند و زمینه‌های مناسبی برای توسعه گردشگری دارند. دولت حرکت از اقتصاد تک پایه به سوی اقتصاد متنوع و با ثبات را در برنامه کاری خود قرار داده است که یکی از این برنامه‌ها توسعه گردشگری است و سکونتگاههای روستایی زمینه‌های مساعد برای توسعه این بخش از فعالیتهای اقتصادی را دارند. بدون شک، دستیابی به چنین هدفی مستلزم شناخت فرایند گردشگری، طبقه‌بندی رویکردها، سیاستها و آثار اجتماعی فرهنگی، زیست محیطی و اقتصادی است، تا با یک پشتوانه علمی و آگاهی از آثار مثبت و منفی این پدیده در جهان و ایران، به انتخاب یک راهبرد منطقی و واقعگرا توأم با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح گردشگری در چهارچوب فرایند توسعه همه جانبه و پایدار دست یازد. هدف اصلی این مقاله عبارت از بررسی نگرشها و دیدگاههای مختلف در ارتباط با توسعه گردشگری روستایی در سطح جهان و ارائه الگوهای آزمون شده با توجه به دهستان فضل واقع در شهرستان نیشابور، با داشتن تنوع محیط جغرافیایی، طبیعت زیبا و ظرفیتهای بالقوه طبیعی، فرهنگی، و تاریخی از قطبهای مهم گردشگری در استان خراسان رضوی به شمار می‌آید. این دهستان دارای منابع گردشگری ارزشمندی اعم از منابع تولیدی، باغی، چشمه‌ها، آبشار طبیعی، جاذبه‌های تاریخی، و زیارتی است که از دیرباز گردشگران به آن توجه داشته‌اند. گسترش جریانهای گردشگری در این محدوده بدون وجود برنامه ریزی و مدیریت کارآمد، تغییرات مثبت و منفی اقتصادی در پی داشته است. افزون بر این، با وجود اهمیت گردشگری روستایی و اقتصاد در محلهای روستایی، تاکنون مطالعات در خصوص نقش گردشگری روستایی در تغییرات اقتصادی از دیدگاه ساکنان این منطقه انجام نشده است. از این رو، بررسی نگرش ساکنان منطقه به نقش اقتصادی گردشگری در نواحی روستایی، برای کاهش تغییرات منفی مطرح شده از سوی جامعه میزبان و تقویت جنبه‌های مثبت این فعالیت، ضروری به شمار میرود. پژوهش حاضر بر آن است تا مشخص کند آیا فعالیت‌های گردشگری در نتایج به دست آمده برای سازگاری آنها با کشور ایران است. وضعیت اقتصادی دهستان فضل نقش داشته است یا خیر. و اینکه آیا بین مؤلفه‌های منتخب پژوهش و وضعیت اقتصادی محدوده مطالعه شده رابطه معناداری وجود دارد یا خیر. سؤال اصلی در این ارتباط این است گردشگری چه نقشی در اقتصاد روستایی محدوده مورد مطالعه داشته است؟

## مبانی نظری پژوهش

### گردشگری روستایی

گردشگر شخصی است که به کشور یا شهری غیر از محیط زیست عادی برای مدتی کمتر از ۲۴ ساعت و بیشتر از یک سال نباد سفر کند و قصد او از سفر، تفریح، استراحت، ورزش، دیدار اقوام و دوستان، مأموریت، شرکت در سمینار، کنفرانس یا اجلاس، معالجه و تحقیق و یا فعالیت مذهبی باشد. (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰: ۲۴)

از نظر سازمان جهانی گردشگری (WTO) گردشگر به کسی گفته می‌شود که به کشور دیگری غیر از کشور محل اقامت خود سفر کند و هدفی به غیر آنچه در کشور خود دارد را پیگیری نماید. از لحاظ عملیاتی نیز گردشگری از نظر سازمان جهانی گردشگر به کسانی اطلاق می‌شود که حداقل یک شب یا بیشتر در کشور مقصد می‌گذرانند و هدفشان سرگرمی، تفریح، سلامتی و کسب آرامش، مطالعه، زیارت، ورزش و امثالهم می‌باشد. آنچه مسلم است این است که گردشگری مفهومی فراگیر و گسترده است و تاریخچه آن به معنای امروزی به حدود دویست سال قبل بازمی‌گردد. (خواججه پور، ۱۳۸۰: ۱۶)

گردشگری یکی از بخش‌های اجتماعی اقتصادی و یکی از مؤلفه‌های عمده تجارت بین‌المللی شده است. در سال ۱۹۹۷ درآمد ارزی حاصل از ۶۱۲ میلیون گردشگر ورودی بین‌المللی بالغ بر ۴۳ میلیارد دلار آمریکا بود. سازمان جهانی جهانگردی (WTO) تا سال ۲۰۲۰ حدود ۱/۶ میلیارد گردشگر ورودی بین‌المللی را پیش‌بینی کرده است که درآمد حاصل از آن به ۲ تریلیون دلار خواهد رسید. (ابراهیم زاده، ۱۳۸۵: ۱۶) از دوران باستان تاکنون همواره سه انگیزه اصلی محرک انسان‌ها در تغییر موقت محل اقامت آنان و انجام سفرهای کوتاه و یا بلندمدت بوده است: انگیزه‌های دینی، تفریحی، علاقه و کنجکاوی (امانی، ۱۳۸۰: ۵۲)

گردشگری در ایران علی‌رغم حمایت‌هایی که بعضاً در مرحله گفتار و تا حدودی عمل، از آن صورت می‌پذیرد متأسفانه هنوز چندان جدی گرفته نمی‌شود. از جمله علل عمده آن عدم وجود نگرش قاطع و پشتیبان در موقعیت‌های تصمیم‌گیری و تأثیرگذار و نیز تکیه‌ی قابل توجه به درآمدهای نفتی در پیشبرد امور کشور است. علی‌رغم اینکه درآمدهای بالقوه حاصل از گردشگری استانی می‌تواند نقش اساسی را در افزایش توانمندیهای رقابتی کشورمان در عرصه بین‌المللی و جهانی به همراه داشته باشد (باهر، ۱۳۸۴: ۳۸) با توجه به افزایش اهمیت و نقش صنعت توریسم در جهان و در نظر گرفتن فواید اقتصادی و اجتماعی و سیاسی و قابلیت‌ها و توان‌های محیطی ایران که بخش قابل ملاحظه‌ای از آن در جوامع روستایی قرار دارد، روشن است توجه ویژه به برنامه‌ریزی در صنعت توریسم روستایی می‌تواند منجر به جذب و جلب سرمایه‌های داخلی و خارجی در توسعه‌ی این صنعت در کانون‌های روستایی باشد. (آسایش، ۱۳۸۳: ۲۵۶).

### تأثیرات اقتصادی گردشگری در محیط‌های روستایی

یکی از مهمترین دلایل توجه و التفات دولت‌ها به گردشگری، اثرات اقتصادی این صنعت در توسعه و رشد ملی آنهاست. گردشگری ضمن ایجاد یک سلسله فعالیت‌های جدید در جامعه موجب فعال شدن سایر بخش‌های اقتصادی شده و می‌تواند در موازنه ارضی نیز اثرات سازنده‌ای داشته باشد. بخش‌های حمل و نقل، مواد غذایی، سوخت و انرژی، صنایع دستی و بخش ساختمانی و دیگر موارد به تبع فعالیت‌های گردشگری رونق می‌گیرند و موجبات اشتغال و توسعه اقتصادی را

فراهم می آورند. از این رو برخی کشورها، گردشگری را محور اصلی فعالیت های اقتصادی خود قرار داده و از این طریق به منافع سرشاری نیز دست یافته اند. گردشگری در تقویت بنیه اقتصادی، کاهش بی تعادلی های منطقه ای و ارتقاء شاخص های توسعه در مناطق غیر برخوردار، توسعه اقتصادی در سطوح محلی، ملی و منطقه ای، ایجاد تنوع و دگرگونی در ساختار اقتصادی مناطق در سطوح منطقه ای و بویژه محلی و ثبات اقتصادی در سطح کلان نقش مؤثری ایفا می کند. (شریف زاده، ۱۳۸۲: ۶۱).

به طور کلی اثرات سازنده اقتصادی گردشگری را می توان در زمینه های زیر جستجو کرد:

تنوع در درآمد و کاهش ناهماهنگی های اقتصادی و تخصیص

منافع حاصل از اشتغال زایی گردشگری (گردشگری و اشتغال)

گردشگری صنعتی خدماتی است که نیاز به تعدادی زیادی نیروی انسانی در مقایسه با سایر بخش ها دارد. صنعت گردشگری افرادی با مهارت های گوناگون به اشتغال در می آورد و یکی از طرق مؤثر برای غلبه بر مشکل بیکاری است.

### اهمیت گردشگری روستایی و اثرات آن

روستا به عنوان حلقه آغازین زنجیره سکونتگاهی در ارتباط مستقیم با طبیعت قرار دارد و از این منظر دارای قابلیت بالای گردشگری در طبیعت است. (خادم آدم، ۱۳۷۰: ۳۵۵) گردشگری روستایی را می توان نتیجه تغییرات گسترده اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی بعد از جنگ جهانی دوم دانست که در پرتو عواملی مثل بهبود راه های ارتباطی، گسترش شهرنشینی، افزایش اوقات فراغت، افزایش آلودگی های زیست محیطی در شهرها و ارتقای سطح زندگی، توسعه یافته است. (آمار، ۱۳۹۰: ۶۵) گردشگری روستایی با فراهم آوردن فرصت های جدید برای بسیاری از روستاها، به عنوان وسیله ای است که به جوامع روستایی حیات دوباره می دهد و موجب توسعه این نواحی می شود و این سکونتگاه ها را پابرجا نگه می دارد. (رضوانی، ۱۳۶۶: ۱۱۴) گردشگری روستایی منبع مهم و جدید ایجاد درآمد برای جوامع روستایی است و در بسیاری از کشورها مثل اسپانیا، فرانسه و ... این صنعت پویا را به عنوان منبع اصلی درآمد، اشتغال زایی، رشد بخش عمومی و توسعه زیربنایی می دانند و برای رونق آن تلاش فراوان می کنند، لذا می تواند وسیله ی مهمی برای توسعه اجتماعی - اقتصادی جوامع روستایی باشد و غالباً وسیله ی مهمی در جهت حمایت از محیط زیست و فرهنگ روستایی می باشد، بنابراین نقش اساسی در توسعه و حفظ روستا دارد. (رضوانی، ۱۳۶۶: ۸). این نوع گردشگری نقش مؤثری در احیا و نوسازی نواحی روستایی ایفا می کند و ضرورت و اهمیت آن در فرآیند توسعه روستایی در بسیاری از کشورها به اثبات رسیده است و هم اکنون از آن به عنوان صنعتی که بالقوه دارای پایداری است قلمداد می شود. (عبرانی، ۱۳۸۴: ۳).

تحقیقات و پژوهش ها به این نتیجه منتهی می شود که، گردشگری روستایی به عنوان یک فعالیت مکمل و پرتوان در اشتغال زایی و افزایش درآمد روستاییان اهمیت به سزایی دارد و اکثر کشورهای توسعه یافته برای توانمند کردن اقتصادشان این صنعت را نیز تقویت می کنند. نکته مهمی که در این مباحث نهفته است و نقش کلیدی در جهت تحقق این توانایی دارد، برنامه ریزی و هدفمند کردن این جریان روبه رشد می باشد. زیرا گردشگری روستایی در بیشتر کشورهای توسعه نیافته به صورت خود جوش می باشد و علیرغم رشد روزافزون تعداد گردشگران و توسعه ظاهری آن نتوانسته است رسالت خود را برآورده کند و نیازمند نگرش نو و دگرگونی در ساختار گردشگری روستایی است که در غیر این صورت توسعه گردشگری بدون برنامه ریزی، سبب آسیب های اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی در سکونتگاههای روستایی می شود. لذا برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی عامل گردشگری روستایی به عنوان یک عامل توسعه و هم از اهداف متولیان و برنامه ریزان توسعه روستایی است. زیرا توسعه گردشگری روستایی عامل مهمی در توزیع درآمد در جامعه محسوب می شود و زمینه را برای توسعه ملی و منطقه ای فراهم می کند، همچنین برای ایجاد و تقویت توسعه مشارکتی از ابزارهای کلیدی به حساب می آید. (آدینه چی، ۱۳۶۵: ۱۱۴)

### آثار درآمدی

مخارجی که ناشی از گردشگری است، به صورت درآمد به اقتصاد روستا یا ناحیه تزریق می شود. وقتی گردشگر در ناحیه روستایی پول خرج م یکنند، باعث ایجاد درآمد برای شخص دیگری می شود و بخشی از درآمد این شخص دوباره خرج و بقیه پ سانداز می شود. به همین ترتیب اثر اولیه میزان معینی از مخارج یک شخص طی دفعات متوالی و در مدت زمانی نسبتاً طولانی در اقتصاد مکان (روستا) برجای میماند (از کیا، ۱۳۷۵: ۳۹) گردشگری روستایی با افزایش درآمد روستاییان از طریق ارائه خدمات و فروش تولیدات خود به گردشگران، تلاش برای به کارگیری استعدادها و کشف منابع بالقوه برای کسب درآمد از راه رشد صنایع دستی روستایی، و جذب سرمایه های سرگردان، و به جریا نانداختن آن در محیط روستا موجب دستیابی به سطحی از تعادل اقتصادی به واسطه تسریع در گردش پول در فضای روستا می شود.

### آثار اشتغال زایی

با توجه به آثار جنبی گردشگری در اقتصاد، مسئله اشتغال زایی دارای اهمیت فراوانی است که افزون بر ایجاد درآمد و تنوع عسازای اقتصاد محلی م ی تواند از آثار زیبا نبار فرهنگی اجتماعی ناشی از بیکاری نیز جلوگیری کند. صنعت گردشگری روستایی بسیار کاربر است و از مزایای مهم آن بی نیازی به نیروی کار متخصص و جلب استفاده از نیروی کار ساده یا نیم همایر برای خدمت در این صنعت (به خصوص در بخش ساختمان و تهیه مواد غذایی لازم برای گردشگران) است که باعث اشتغال موقت یا دائم برای بیشتر ساکنان روستا می شود.

### گردشگری محرک سرمایه گذاری در روستاها

برای افزایش زیرساخت ها و بهبود خدمات و تسهیلات رفاهی تفریحی گردشگران در روستاها به امکانات اساسی نیاز است که فقط با سرمایه گذاری و جذب اعتبارات ملی و محلی و سوق دادن شان به سمت سکونتگاه های روستایی امکان پذیر است (رحمتی، ۱۳۸۲: ۹۹) به طور کلی سازمان تجارت جهانی (۱۹۹۶) مهم ترین کارکردهای گردشگری روستایی را برآوردن این دو هدف می داند: الف) افزایش ظرفیت اقتصاد جوامع روستایی برای نوآوری و توسعه منابع انسانی با جلب سرمایه گذاری در این مناطق و متنوع کردن ساخت و کارکردهای اقتصادی جوامع روستایی؛ ب) خروج مناطق روستایی از انزوای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی موجود و اتصال اقتصاد مناطق روستایی کشورها به اقتصاد منطقه ای، ملی، و جهانی با توجه به فرایندهای رو به رشد جهانی شدن (نامور، ۱۳۸۳: ۵۵)

## آسیب های گردشگری روستایی

### آسیب های اقتصادی

اگرچه توریسم منافی از قبیل ارزآوری، ایجاد اشتغال، افزایش درآمد دولت و مدرنیزاسیون و صنعتی شدن کشاورزی را به ارمغان می آورد اما از سوی دیگرمانند شمشیر دولبه ای است که به بسیاری از جوامع بومی آسیب می رسد. منافع اقتصادی آن عمدتاً نصیب کارآفرینان و جوامع شهری شده و میزان برگشت سرمایه به جوامع روستایی بسیار اندک است. تسهیلاتی از قبیل اتاقک ها، هتل ها و شرکت های گردشگری عمدتاً متعلق به سرمایه گذاران شهری است و بیشترین سود را آنان به دست می آورند. غذا، نوشیدنی و سایر اقلام ضروری که روزانه مورد استفاده گردشگران قرار می گیرد به طور محلی تولید نمی شود و معمولاً از خارج روستا وارد می شود. فقط کارهای ساده و سطح پایین به نیروی کار محلی واگذار می شود و به همین دلیل فرصت های اشتغال برای مردم محلی بسیار محدود است. (آسایش، ۱۳۸۳: ۳۵)

گسترش گردشگری روستایی ممکن است باعث تغییر کاربری اراضی کشاورزی به تأسیسات و تجهیزات مرتبط با گردشگری شود و بورس بازی زمین را رونق بدهد. رواج بهره برداری تفریحی از مزارع و باغات روستاها و تبدیل آنها به باغ های خانگی کم بازده، (رضوانی، ۱۳۶۶: ۴۵)

### آسیب های اجتماعی

هجوم تعداد زیادی از گردشگران می تواند تأثیرات کوتاه مدت و بلند مدت برای استحکام اجتماعی، فرهنگی جوامع روستایی داشته باشد که از جمله تأثیرات سوء این روند بر جوامع محلی و فرهنگ آنها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- افزایش جرم و جنایت و سایر رفتارهای ضد اجتماعی در روستاها؛
- هجوم ثروتمندان غیرروستایی به روستاها و تجاوز به حریم ساکنان روستا به علت تراکم و افزایش جمعیت؛
- کاهش خدمات محلی بطور مثال جایگزین شدن رستورانها و مکان های اقامتی و سیاحتی به جای فروشگاه ها و مکانهای کوچک محلی؛
- آشنایی روستاییان با عقاید جدید، مد لباس و شیوه های نادرست رفتاری و مقابله آنها با ارزشهای سنتی - فرهنگی و نهایتاً کم رنگ شدن فرهنگ های بومی (رحمتی، ۱۳۸۲: ۱۰۳)

### آسیب های زیست محیطی

این واقعیت که اکثر گردشگران وقتی به مقصدی می رسند همان روشهای مصرفی و تولید زباله خود را ادامه می دهند، می تواند برای کشورها و مناطق در حال توسعه یک مشکل جدی باشد. دوبرخش اصلی تأثیرات زیست محیطی گردشگری عبارتند از: فشار بر روی منابع طبیعی و صدمه به اکوسیستم ها. علاوه بر این امروزه به خوبی مشخص است که نه تنها گسترش کنترل نشده گردشگری منجر به تخریب محیط زیست می شود بلکه به همین ترتیب تخریب محیط زیست نیز خطرات شدیدی را برای فعالیت های گردشگری در پی دارد. مهم ترین منابع طبیعی که به خاطر گسترش گردشگری آسیب می بینند عبارتند از: زمین، آبهای شیرین و ذخایر دریایی. برای نمونه بدون برنامه ریزی مناسب کاربری زمین، گسترش سریع گردشگری می تواند رقابت برای دستیابی به منابع زمینی را افزایش دهد و منجر به بالا رفتن قیمت زمین و افزایش فشار برای ساخت و ساز روی زمین های کشاورزی شود. علاوه بر این، گسترش کامل گردشگری می تواند چشم اندازهای طبیعی را به ویژه از طریق جنگل زدایی، از بین بردن مرداب ها و فرسایش خاک با خطر مواجه سازد. رقابت بخش های کشاورزی، صنایع و خدمات همراه با مصارف خانگی و دیگر کاربری ها برای دستیابی به آب شیرین در بسیاری از کشورها و مناطق به سرعت به یکی از مهمترین مسایل مربوط به منابع طبیعی تبدیل شده است. گسترش شتابان صنعت گردشگری که به آب بسیار زیادی احتیاج دارد، می تواند با فشار آوردن بر روی ذخایر نادر آب در بسیاری از مکان ها این مسئله را وخیم تر کند. رشد بی رویه در فعالیت های گردشگری ساحلی و دریایی مانند غواصی و ماهیگیری تفریحی، می تواند شیلات و دیگر منابع دریایی را نیز با معضل مواجه سازد. صنعت گردشگری به خاطر تولید حجم قابل توجهی زباله و آلودگی، موجب آلودگی آبهای شیرین و همچنین آبهای دریایی مناطق ساحلی می گردد. از دیگر آسیب های زیست محیطی گردشگری می توان به موارد زیر اشاره کرد:

تخریب زیستگاه ها و اکوسیستم های محلی، کمک به فرسایش و رانش زمین، خطر آتش سوزی برای جنگل ها، آلودگی رودخانه ها و انباشته شدن زباله ها در راه ها. (دهقان، ۱۳۸۵: ۲۳). علاوه بر آسیب های ذکر شده، روستاهایی که مورد توجه گردشگران بوده و از سوی شهرنشین ها به عنوان ییلاق انتخاب می شوند، با ساخت و ساز ویلاهای رنگارنگ چهره می بازند. گسترش این خانه ها ضمن بر هم زدن زیبایی بصری روستاها، زمینه تخریب محیط را نیز فراهم می کنند. در صورتی که شرایط اقتصادی روستا و ارتباط روستائیان با شهر تقویت شود، آنچنان که وسایل ارتباط جمعی نقش مهمی در این زمینه دارند، گرایش روستائیان نیز به بازسازی و یا تبدیل مسکن قدیم به مسکن جدید رواج می یابد. البته در اینکه تجدید ساختمان حق هر خانوار روستایی است، تردیدی نیست، ولی الگوهای مطلوب و مناسبی برای این کار وجود ندارد و بدون توجه به ارزش و هویت معماری روستا، الگوهای معماری بیگانه در کنار بافت بومی و سنتی شکل می گیرند، که به تدریج منظر روستا را مخدوش و در نهایت می تواند باعث تخریب آن شود. (رحمتی، ۱۳۸۲: ۷۸۱-۷۷۸).

### روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع نظری کاربردی و از لحاظ روش مطالعه، توصیفی تحلیلی است. داده ها و اطلاعات لازم برای انجام این پژوهش به دو روش کتابخانه ای و پیمایشی جمع آوری گردید. در روش پیمایشی از ابزار پرسشنامه استفاده شد. به منظور عملیاتی کردن مؤلفه های این پژوهش از تعدادی گویه استفاده شد. این گویه ها در نهایت براساس طیف لیکرت پنج تایی (خیلی کم، کم، متوسط، زیاد، خیلی زیاد) تنظیم شدند. بر این اساس دیدگاهها و نظرات موجود در متون در ارتباط با گردشگری روستایی در کشورهایی که این طرحها اجرا شده مطالعه و مقایسه میشود. در نهایت ابعاد مختلف تأثیرات توسعه گردشگری را بررسی میکنیم.

### جامعه آماری و روش نمونه گیری

به طور کلی برای تعیین نمونه آماری تحقیق از بین ۴۸ روستای دهستان با توجه به طبقه بندی جمعیتی و پراکندگی جغرافیایی و نیز پتانسیل گردشگری ۴ روستای بوژان - در بهشت - غار و برف ریز به عنوان نمونه انتخاب گردیدند.

معرفی محدوده مطالعه شده

دهستان فضل از توابع بخش مرکزی شهرستان نیشابور، با مختصات جغرافیایی ۵۸ درجه و ۵۸ دقیقه طول شرقی و ۳۶ درجه و ۲۴ دقیقه عرض شمالی، در ۱۳ کیلومتری شمال شرقی نیشابور و ۱۲۰ کیلومتری مشهد و با جمعیت ۱۷۱۲۱ نفر و ۵۱۲۲ خانوار و با وسعت ۶۰۰ کیلومتر و ارتفاع ۲۰۰۰ متری از سطح دریا قرار گرفته است. این دهستان از سمت غرب نیز توسط رشته کوه طاغنکوه از شهرستان سبزوار و از سمت جنوب توسط ارتفاعات کوه سرخ، سیاه کوه، کوه نمک و تپه ماهورهای نیزه بند از شهرستان کاشمر جدا و محدود شده است. بدین ترتیب این دهستان از همه طرف به حصار کوهستانی و تپه های نسبتاً مرتفعی محدود است و هرچه از اطراف به سمت مرکز دشت حرکت کنیم از ارتفاع آن کاسته شده، سرانجام در قسمت جنوب غربی دشت، در محل خروجی رودخانه ی کال شور نیشابور به دشت سبزوار، می رسد.

۱. روستای بوژان: به دلیل موقعیت مناسب بوژان در میان رشته کوه بینالود، امکان دسترسی به ارتفاعات قله شیرباد، کلمیش، دریاچه مرتفع چشمه سبز، خط الراس پایور و ... از این ناحیه فراهم شده است؛ بنابراین کوهنوردان زیادی از مسیر چشمه شکراب به قله شیرباد صعود می کنند. رشته کوه بینالود در محدوده بوژان دارای آبریزهای زیادی است که به صورت چشمه در سطح زمین جاری می شوند و تقریباً در تمامی مسیرهای کوهنوردی آن دسترسی به آب وجود دارد.
۲. روستای دربهشت: که جز بیلاقات خوش آب و هوای منطقه و دهستان مورد مطالعه محسوب می شود.
۳. روستای غار: دره هفت غار نیشابور یکی از زیباترین جاذبه های گردشگری نیشابور هست، همانطور که از اسمش پیداست برای رسیدن به چشمه باید از مسیر ۷ غار عبور کرد.
۴. روستای برف ریز: به دلیل داشتن ارتفاعات با شیب ملایم مناسب برای کوهنوردی می باشد.



یافته های تحقیق

بررسیهای این مرحله سنجش محیط داخلی جهت شناسایی نقاط ضعف و قوت گردشگری روستایی است. از این رو سه مقوله راهبردهای موجود، عملکردها و منابع مورد توجه، و نقاط قوت و ضعف و در چار چوب ابعاد توسعه روستایی (اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و محیطی) به شرح جدول ۳ تقسیم بندی شده است. محیط خارجی در محدوده مورد مطالعه جهت شناسایی فرصتها و تهدیدها بر خارج از روستا و منطقه گردشگری دلالت دارد. بر اساس مطالعات صورت گرفته و بررسی محیط پیرامون، مجموعه فرصتها و تهدیدهای موجود و موثر بر این ناحیه از لحاظ گردشگری در غالب ابعاد توسعه پایدار روستایی (اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و محیطی) مورد توجه است.

## ماتریس عوامل داخلی و خارجی موثر بر گردشگری روستایی محدوده ی مورد مطالعه

تهدیدها	فرصت ها	نقاط ضعف	نقاط قوت	
<ul style="list-style-type: none"> <li>• نابرابری در برخورداری از فرصت های گردشگری</li> <li>• عدم آرایه مجوز و تسهیلات از سوی دولت</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• افزایش توجه دولت به برنامه ریزی و سرمایه گذاری در بخش گردشگری</li> <li>• بررسی و تصویب طرح جامع گردشگری</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• فقدان برنامه ریزی جامع و منسجم جهت سرمایه گذاری حوزه گردشگری</li> <li>• عدم استفاده از درآمدهای گردشگری جهت حفاظت و بهسازی فضای محیط گردشگری</li> <li>• محدودیت اقتصادی و تنوع اندک مشاغل</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• استعداد بالای منطقه جهت سرمایه گذاری و برنامه ریزی به عنوان قطب مهم گردشگری</li> <li>• اشتغال زایی به وسیله گسترش گردشگری در جهت فقر زدایی و رفع بیکاری ساکنین روستا</li> <li>• تمایل بخش خصوصی به سرمایه گذاری در حوزه گردشگری</li> </ul>	اقتصادی
<ul style="list-style-type: none"> <li>• ازدیاد تخلقات و بزهکاریهای اجتماعی با ورود گردشگران</li> <li>• افزایش قیمت زمین به دلیل عدم فروش توسط مالکین روستا</li> <li>• مقرون به صرفه نبودن سرمایه گذاری در حوزه گردشگری</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• شهرت ملی و بین المللی منطقه گردشگری</li> <li>• امکان الگو برداری از تجربه موفق مدیریت مشارکتی نهادهای مردمی در بخش گردشگری</li> <li>• افزایش انگیزه بیشتر برای مسافرت و تفریح</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• تنگنای اداری در زمینه کسب مجوز برای ایجاد سایت های گردشگری</li> <li>• عدم وجود نیروهای متخصص در بخش گردشگری</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• وجود شبکه های ارتباطی مناسب</li> <li>• وجود جاذبه های فرهنگی - تاریخی در محیط اطراف روستا</li> </ul>	اجتماعی - فرهنگی
<ul style="list-style-type: none"> <li>• شکسته شدن حریم باغات و افزایش زواله و تهدیدات زیست محیطی</li> <li>• اختصاص بی رویه و غیر اصولی منابع طبیعی و باغات روستا به ساخت و ساز</li> <li>• آلودگی منابع آب و خاک روستا نسبت به سایر مناطق گردشگری حوزه های دیگر</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• استفاده از قابلیت های محیطی اطراف</li> <li>• بهسازی و نوسازی توان های اکولوژی محیط اطراف</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• عدم تناسب تسهیلات زیربنایی گردشگری با نیازهای محلی</li> <li>• نامناسب بودن و ناکافی بودن تسهیلات و تجهیزات اقامتی و رفاهی</li> <li>• نامناسب بودن و عدم کفایت تسهیلات بهداشتی و خدماتی</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• وجود چشم انداز زیبا به همراه باغات و فضای سبز در محیط روستا و نواحی اطراف آن</li> <li>• وجود منطقه تاریخی - تفریحی</li> <li>• مجاورت و نزدیکی به شهر و مراکز جمعیتی</li> <li>• وجود چشمه سارها و رودخانه</li> </ul>	محیطی

با توجه به جدول بالا، تعداد ۹ قوت داخلی در برابر ۸ نقطه ضعف داخلی و تعداد ۷ فرصت در برابر ۸ تهدید شناسایی و مورد بررسی قرار گرفته است. بدین ترتیب در مجموع تعداد ۱۶ نقطه قوت و فرصت به عنوان مزیتها و ۱۶ نقطه ضعف و تهدید به عنوان تنگناها و محدودیتهای پیش روی گردشگری قابل شناسایی است. در یک تحلیل اولیه میتوان بیان کرد که آستانه آسیبپذیری گردشگری روستایی ناحیه مورد مطالعه و نواحی اطراف آن بسیار بالا و نیازمند بازنگری و ارائه سیاستهای مناسب در جهت رفع ضعفها و تهدیدها با استفاده از نقاط قوت و فرصتها می باشد.

**نقش گردشگری در درآمد**

همان طور که در جدول زیر نشان داده شده است، از دیدگاه ساکنان محدوده مطالعه شده، در حوزه مؤلفه درآمد، میانگین گویه هایی چون افزایش میزان درآمد ساکنان، ارتقای درآمد ناشی از فعالیت های گردشگری در مقایسه با سایر فعالیت ها، افزایش استفاده از کالاهای تجملی و لوکس (متنوع)، کاهش احساس فقر با ورود گردشگران به منطقه (نقش مثبت گردشگری)، فصلی شدن درآمد خانوارهای روستایی، و ایجاد شکاف و اختلاف درآمدی بین ساکنان (نقش منفی گردشگری)، بالاتر از حد میانگین و فقط گویه افزایش میزان قدرت خرید با ورود گردشگران را نشان می دهد.

تاثیر گردشگری در درآمدزایی روستاییان

گویه ها	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۳	۴	۴
زیاد	۱۹	۲۵	۲۹
متوسط	۳۹	۵۱,۳	۸۰,۳
کم	۹	۱۱,۸	۹۲,۱
خیلی کم	۶	۷,۹	۱۰۰
مجموع	۷۶	۱۰۰	۱۰۰

با توجه به نتایج حاصل از جدول ۸۰,۳ درصد از پاسخ دهندگان تاثیر گردشگری را در افزایش درآمد روستاییان دارای تاثیر متوسط تا خیلی زیاد دانسته اند. نقش گردشگری در اشتغال

همان گونه که در جدول نشان داده شده است، ساکنان محدوده مطالعه شده، وضعیت گویه های مرتبط با مؤلفه اشتغال را بالاتر از حد میانگین ارزیابی کرده اند. این امر نشان دهنده تغییر در وضعیت اشتغال ساکنان با ورود گردشگران به منطقه است. از دیدگاه ساکنان محدوده، از بین گویه های مطرح شده برای مؤلفه اشتغال افزایش یافته است.

تأثیر گردشگری در اشتغال زایی روستاهای مورد مطالعه

گویه ها	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۹	۱۱,۸	۱۱,۸
زیاد	۲۱	۲۷,۶	۳۹,۴
متوسط	۲۹	۳۸,۲	۷۷,۶
کم	۱۷	۲۲,۴	۱۰۰
خیلی کم	۰	۰	۰
مجموع	۷۶	۱۰۰	۱۰۰

نقش گردشگری در تنوع شغلی روستاهای مورد مطالعه

گویه ها	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۱	۱,۴	۱,۴
زیاد	۹	۱۱,۸	۱۳,۲
متوسط	۲۸	۳۶,۸	۵۰
کم	۳۵	۴۶	۹۵,۹
خیلی کم	۳	۴	۱۰۰
مجموع	۷۶	۱۰۰	۱۰۰

با توجه به نتایج حاصل از جداول فوق به ترتیب ۷۷,۶ و ۵۰ درصد از پاسخ دهندگان معتقد بوده اند که گردشگری در اشتغال زایی و نیز تنوع شغلی دارای تأثیر متوسط تا خیلی زیاد بوده است.

#### تأثیر حضور گردشگران بر اقتصاد روستا

تأثیر حضور گردشگران بر اقتصاد روستا

گویه ها	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۱	۱,۳	۱,۳
زیاد	۱۴	۱۸,۴	۱۹,۷
متوسط	۵۲	۶۸,۴	۸۸,۱
کم	۹	۱۱,۹	۱۰۰
خیلی کم	۰	۰	۰
مجموع	۷۶	۱۰۰	۱۰۰

باتوجه به نتایج حاصل از جدول فوق ۸۸,۱ درصد پاسخ دهندگان معتقداند گردشگری در اقتصاد روستاهای مورد مطالعه تأثیر متوسط تا خیلی زیاد داشته است.

#### تأثیر گردشگری در افزایش سرمایه گذاری در روستا

وضعیت سرمایه گذاری تحت تأثیر گردشگری

گویه ها	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۷	۹,۲	۹,۲
زیاد	۱۶	۲۱,۱	۳۰,۳
متوسط	۲۸	۳۶,۸	۶۷,۱
کم	۲۱	۲۷,۶	۹۴,۷
خیلی کم	۴	۵,۳	۱۰۰
مجموع	۸۷	۱۰۰	۱۰۰

باتوجه به نتایج حاصل از جدول فوق ۶۷,۱ درصد پاسخ دهندگان معتقد بوده اند گردشگری در سرمایه گذاری روستاها دارای تأثیر متوسط تا خیلی زیاد بوده است.

## نتیجه گیری

گردشگری روستایی منبع مهم و جدید ایجاد درآمد برای جوامع روستایی است. در ایران نیز در برخی پژوهش‌های صورت گرفته به تأثیرات اقتصادی گردشگری روستایی اشاره شده است. برای گردشگری روستایی و نقش آن در توسعه «مثال، محمدی یگانه (۱۳۸۸) در پژوهشی با نام نتیجه گرفته است که گردشگری «پایدار اقتصادی؛ مطالعه موردی: روستای اورامان تخت روستایی به عنوان یکی از زیربخش‌های گردشگری، افزون بر حفظ ارزش‌ها و باورها، با ایجاد فرصت‌های شغلی و کسب درآمد برای ساکنان محلی و توسعه ساختارهای زیربنایی، امکان توسعه پایدار و یکپارچه روستایی را فراهم می‌سازد. میرزایی (۱۳۸۸) نیز در پژوهشی با نام نتیجه گرفته است «تأثیر توسعه گردشگری روستایی بر اشتغال در منطقه اورامانات کرمانشاه» که گردشگری روستایی زمینه اشتغال فصلی را در منطقه به ویژه در بهار فراهم ساخته و شاغلان دیگر بخش‌های اقتصادی و به ویژه کشاورزی را به خود جذب کرده است. علیقلی زاده نگرش جامعه‌میزبان به اثرات محیطی و «فیروزجایی و همکاران (۱۳۸۶) در پژوهشی با نام به «اقتصاد گردشگری در نواحی روستایی؛ مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان نوشهر این نتیجه رسیدند که از دیدگاه ساکنان، گردشگری تأثیرات اقتصادی ای نظیر افزایش فرصت‌های شغلی و درآمد، افزایش قیمت کالا و خدمات، و افزایش کاذب قیمت زمین را به دنبال داشته است.

در پژوهش حاضر، نقش گردشگری در وضعیت اقتصادی دهستان بان زرده براساس ۵ مؤلفه درآمد، اشتغال، تنوع شغلی، سرمایه‌گذاری و اقتصاد بررسی شد. به منظور دستیابی به اهداف پژوهش تک‌نمون‌های، مؤلفه‌های منتخب T ابتدا با استفاده از آزمون‌های آماری میانگین پاسخ‌ها و پژوهش بررسی شدند. نتایج این آزمون‌ها نشان می‌دهند که مؤلفه اشتغال و پس از آن مؤلفه به دست آمده بالاتر، بیانگر نقش بیشتر فعالیت‌های گردشگری t درآمد با اختلاف از میانگین و در این دو مؤلفه و وضعیت اقتصادی منطقه است. نتایج پژوهش همچنین مبین نقش فعالیت‌های گردشگری در جذب سرمایه‌گذاری‌ها در محدوده مطالعه شده است. گردشگری روستایی زمانی می‌تواند توسعه یابد و نقش مثبتی در زندگی مردم روستایی ایفا کند که ابتدا از جانب مردم بومی پذیرفته شود و مشارکت جمعی آنها را در پی داشته باشد، کما اینکه یافته‌های تحقیق نیز بر این اصل صحت گذاشته و موانع آموزشی و فرهنگی بیشترین تأثیر بر نارسایی‌های توسعه گردشگری در روستاهای هدف را به دنبال داشته است. موانع زیربنایی و خدماتی و نیز مشکلات مربوط به بازاریابی و تبلیغات نیز بر این نارسایی‌ها دامن زده است. بنابراین الگوی راهبردی توسعه گردشگری روستایی برای روستاهای مورد مطالعه با توجه به وضعیت فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و شرایط خاص حاکم بر روستاها در سه مرحله یا ۳ گام پیشنهاد می‌شود. این سه گام عبارتند از:

- پذیرش گردشگری از جانب مردم بومی و توسعه مشارکت محلی
- توسعه زیرساخت‌ها و تسهیلات مورد نیاز گردشگری
- اطلاع‌رسانی و تبلیغات

### گام اول:

- ✓ برنامه ریزی و زمینه‌سازی در خصوص پذیرش گردشگری از جانب مردم بومی و توسعه مشارکت محلی در زمینه فعالیت‌های گردشگری و نیز فراهم نمودن زمینه‌های ترویج و تقویت فرهنگ گردشگری پذیرد در بین ساکنان بومی با استفاده از نقش افراد ذی‌نفع محلی و رسانه‌ها با هدف کاهش و از بین بردن نگاه منفی روستائیان به بحث گردشگری پیشنهاد می‌شود
- ✓ برگزاری کلاس‌های توجیهی و آموزشی به منظور معرفی مزایای توسعه گردشگری و ضرورت همکاری ساکنان محلی در جهت رونق و توسعه گردشگری در روستاهای هدف
- ✓ افزایش سهم گردشگری در ایجاد درآمد ساکنان از طریق ایجاد اشتغال در این بخش در سطح روستاهای مورد مطالعه

### گام دوم:

- ✓ برنامه ریزی و توسعه زیرساخت‌ها و تسهیلات مورد نیاز گردشگری ضمن مدیریت محیط زیست از طریق بهبود دسترسی‌ها و تجهیز جاذبه‌های گردشگری موجود در روستاهای هدف به تجهیزات و مبلمان مورد نیاز گردشگران از جمله سکوی نشیمن و آلاچیق، سرویس بهداشتی و ...
- ✓ ایجاد هم‌پوندی بین محیط زیست و منابع اقتصادی از طریق بهره‌برداری از جاذبه‌های موجود با در نظر گرفتن مؤلفه‌های توسعه پایدار و جلوگیری از تخریب آنها
- ✓ بهره‌گیری از ظرفیت‌های موجود روستا جهت تأمین نیاز گردشگران و تلاش در جهت حفظ وضع موجود و کاهش ساخت و سازهای ناهمگون در سطح روستاها

### گام سوم:

- ✓ اطلاع‌رسانی و تبلیغات در زمینه معرفی منابع و جاذبه‌های متنوع گردشگری روستایی و ظرفیت ارائه خدمات گردشگری در راستای بازاریابی پایدار و جذب گردشگر از طریق شناسایی بازارهای بالقوه گردشگری و نیاز گردشگران در راستای عرضه مناسب محصولات تولیدی اعم از باغی و زراعی و صنایع دستی ساکنان در محل.
- ✓ برگزاری همایش‌ها و نشست‌ها و سایر برنامه‌های فرهنگی و مناسبی در سطح روستاهای هدف در جهت معرفی داشته‌های متنوع گردشگری روستاهای مزبور
- ✓ استفاده از ظرفیت رسانه‌های جمعی در زمینه تبلیغ و اطلاع‌رسانی در زمینه جاذبه‌ها و خدمات موجود در روستاها با هدف جذب مسافر و گردشگر، خصوصاً مسافران عبوری از محور اصلی استان
- ✓ کنترل و نظارت مستمر به کیفیت خدمات ارائه شده در روستاها با هدف حفظ جریان گردشگری و جذب بیشتر گردشگر



منابع

- ۱- ابراهیم زاده، حسن و همکاران، ۱۳۸۵، گردشگری ایران با نگاهی پژوهشی، انتشارات اطلاعات
- ۲- آدینه چی، یعقوب، ۱۳۶۵، مفردات پزشکی و گیاهان دارویی ایران، انتشارات تهران .
- ۳- ازکیاء، محمدرضا، ۱۳۷۵، گردشگری و بازار، مجمع آموزش عالی بیرجند.
- ۴- آسایش، حسین، ۱۳۸۳، کارگاه برنامه ریزی روستایی، انتشارات پیام نور.
- ۵- امانی، محمد، ۱۳۸۰، جمعیت و تنظیم خانواده، نشر جهان فرهنگی، چاپ ششم.
- ۶- باهر، ۱۳۸۴، اقتصاد روستایی، انتشارات پیام نور .
- ۷- خادم آدم، ناصر، ۱۳۷۰، سیاست اقتصادی کشاورزی در نظام های مختلف ایران، نشر پیشرو .
- ۸- خلیلی، ناصر، دانشوری، ابراهیم، ۱۳۷۸، روش تحقیق و کاربرد آن در مدیریت، انتشارات آروین.
- ۹- خواجه پور، محمدرضا، ۱۳۸۰، اصول و مبانی زراعت، جهاد دانشگاهی اصفهان، چاپ چهارم .
- ۱۰- دهقان، محمد اسماعیل، ۱۳۸۵، اصول و روش های برنامه ریزی روستایی، انتشارات دانشگاه اهواز .
- ۱۱- رحمتی، علیرضا، ۱۳۸۲، نقش گردشگری در توسعه روستایی، دومین همایش ملی اکوتوریسم
- ۱۲- رضوانی، محمدرضا، ۱۳۶۶، شناخت روستا های ایران، انتشارات توس .
- ۱۳- عنبرانی، محمود، ۱۳۸۴، صنعت گردشگری، انتشارات دانشگاه تهران .
- ۱۴- مرکز آمار ایران سال ۱۳۹۰
- ۱۵- نامور، حمیدرضا، ۱۳۸۳، اثرات اجتماعی و اقتصادی گردشگری در دهستان سلیمان (پایان نامه دوره کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه آزاد اسلامی اصفهان) (استاد راهنما دکتر موسوی)